

N.CƏFƏROVA

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
e-mail: cafarova_nabat@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

S.MƏMMƏDOVA

filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
e-mail: elviz.mamedov@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

(Sumqayıt şəh., 43-cü məhəllə)

OXU MƏDƏNİYYƏTİ ÜMUMİ MƏDƏNİYYƏTİN GÖSTƏRİCİSİ KİMİ

Açar sözlər: mütaliə mədəniyyəti, maddi və mənəvi irs, ümumi mədəniyyət, qloballaşma, tənqidi təfəkkür, şəxsiyyət, kommunikativ fəaliyyət.

Ключевые слова: культура чтения, материально-нравственное наследие, общая культура, глобализация, критическое мышление, личность, коммуникативная деятельность.

Key words: reading culture, material and moral heritage, general culture, globalization, critical thinking, personality, communicative activity.

Qloballaşmanın getdiyi indiki şəraitdə məktəb qarşısında tənqidi təfəkkürə malik şəxsiyyət yetişdirmək məsələsi ön plana çəkilir. Xalqımızın maarifpərvər ziyalıları bütün zamanlarda gənc nəslin oxumasını, savadlanmasını cəmiyyətin tərəqqisində mühüm amil olduğunu söyləmişlər.

Oxu mədəniyyəti ümumi mədəniyyətin, dünyagörüşünün göstəricisi kimi, onun mühüm komponenti kimi çıxış edir. Oxu mədəniyyəti oxumağı həyati tələbat səviyyəsində dərk edən insanlara xas xüsusiyyətdir.

V.A.Flerovanın fikrincə, oxunun başlıca prinsipi şagirdlərin düşüncəsini inkişaf etdirməkdir. Belə olduqda şagird oxuyaraq yaşamağı bacaracaqdır. Birinci sinifdə hərflərdən hecalar, hecalardan sözlər düzəldərək ilk dəfə oxu texnikasına yiyələnməklə bağlı hər kəsin bir çox təsəvvür və xatirələri vardır.

Oxunun psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənən psixoloq D.B.Elkonin oxunu sözün səs formalarının onların qrafik (hərf) modeli üzrə yenidən hasil olması prosesi kimi dəyərləndirir (10, s. 17). Oxu təlimi, oxu bacarıqlarına yiyələnmə təqdim olunan mətni dərk edərək, düzgün, rəvan, şüurlu, ifadəli oxuya bilmək qabiliyyətini formalaşdırır. Bu zaman şagird oxumuş materialın məzmununu nəql edir, ona öz münasibətini bildirir, təhlil edir, hadisələri həyatla əlaqələndirir.

Oxu təhsilin əsas funksiyalarından biridir. Oxu şagirdlərin söz ehtiyatını zənginləşdirir, nitqini (şifahi və yazılı), özünüifadə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Ən əsası Azərbaycan dilinə yüksək səviyyədə yiyələnmə baş verir.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsi müzakirə olunarkən ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "... Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür" (4, s.2).

Azərbaycan dilinin bütün incəlikləri ilə tədrisi qayğısına qalmaq müəllimlərin şərəfli vəzifə borcudur. Bu işdə ibtidai sinif müəllimlərinin böyük məsuliyyəti vardır. Çox da sadə olmayan bu məsələləri: şagirdlərə oxu və yazı bacarıqlarının aşılmasını ibtidai sinif müəllimləri həyata keçirirlər. Onlar bu fənnin daha yaxşı öyrənilməsinə xidmət göstərən oxu texnikasını, oxu mətnlərinin düzgün, rəvan, şüurlu, ifadəli oxusunu, yazı və qrammatik qaydaları

şagirdlərə öyrədirlər. Yalnız Azərbaycan dili müəllimləri yox, digər fənn müəllimləri də öz fənni üzrə şagirdlərə oxumağı, yazmağı öyrətməli, bunun vacib bir məsələ olduğunu qəbul etməlidirlər.

Azərbaycan dilinin öyrənilməsi şagirdlərin fonetika, orfoqrafiya, orfoepiya, leksika və qrammatika haqqında ilkin biliklərə yiyələnməsinə imkan verir. Bu zaman şagirdlərin rabitəli nitqi ədəbi dil normalarına uyğun formalaşır.

İbtidai siniflərdə oxu təlimi prosesində ədəbiyyat kursuna dair sadə anlayışlar şagirdlərin diqqətinə çatdırılır, oxu və nitq inkişafında yeni məzmun yaradılır. Şagirdlərin düzgün, rəvan, şüurlu və ifadəli oxusu ibtidai siniflərdə əsas prioritet sahələrdən biri kimi qarşıda durur. Bu dövrdə şagirdlər oxuya nə qədər səmərəli yiyələnirsə, bu onların şifahi nitqinin zənginləşməsinə gətirib çıxarır və şagird təfəkkürünün inkişafı məqsədini güdür. Bundan əlavə, mətn oxunur, onun məzmunu müzakirə olunur, sual-cavab təşkil edilir, məzmun şəkillərlə əyanlaşdırılır, ayrı-ayrı sözlər, ifadələr, cümlələr təhlil edilir. Obrazlı nitq üzrə müvafiq işlərin aparılması nəzərdə tutulur. İbtidai siniflərdə tədrisin mühüm vəzifələrindən biri oxu bacarıq və vərdişlərinin yaradılmasıdır. Şagirdlərin kitab oxumaq marağının təmin olunması mühüm məsələdir.

Oxunun şagird nitqinə güclü təsiri danılmaz faktdır. Oxu prosesində şagirdlər ədəbi tələffüz normalarına əməl etməyə yönləndirilir, orfoepiya və intonasiya komponentləri praktik olaraq onlara mənimsədilir. Savad təliminin ilk günlərindən, oxu dərslərinin təşkilindən başlayaraq şifahi nitqin inkişafı qayğısına qalınır.

Oxu təliminin təşkili şagirdlərdə materialın məzmununu nağıletmə qabiliyyətini və bu zəmində şifahi nitq bacarıqlarını formalaşdırır, təfəkkürünü inkişaf etdirir. Metodist alim A.Abdullayev yazırdı: "...Qiraət savad uğrunda aparılan mübarizənin mühüm sahələrindən biridir. Qiraət insan şüurunun təşkilində mühüm rol oynayır. Düzgün qiraət işində sözləri düzgün oxumaq, heca buraxmamaq, sözlərin axırlarını aydın demək cəhətləri nəzərdə tutulur" (1, s.46).

Psixoloq D.B.Elkoninin oxu bacarığının yaranmasında fonematik eşitmənin vacibliyini əsaslandırmışdır (11). Səslər eşitmə və hərflər görmə qavrayışına aiddir və onlar birlikdə assosiasiya yaradır və söz və ifadələrin, cümlələrin düzgün anlaşılmasında, yazılmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan dili I sinif şagirdlərinin ilk qiraət (oxu) və dil qaydaları kitabıdır. Savad təlimindən yenicə ayrılmış, ilk qiraət vərdişləri qazanmış şagirdlər "Azərbaycan dili"nin köməyi ilə bir tərəfdən qiraət vərdişlərini inkişaf etdirərək, təbiət və cəmmiyyət haqqında müstəqil biliklər əldə etməyi öyrənəcək, yüksək insani hisslərə yiyələnmək, digər tərəfdən, dilimizin qrammatik qanunları ilə tanış olacaq, düzgün danışmaq, savadlı yazmaq kimi mühüm vərdişlərə yiyələnməklər (9, s.3).

Psixoloq L.M.Şvarts yazırdı ki, sözlərin hecalara ayrılmasını bilməyən adam düzgün oxumağı bacarmayacaqdır, onun yazmasına dair danışmağı düşünmək belə olmaz. Heca texnikasına yiyələnməklə şagirdlər sözlərin oxunmasını mənimsəməkdə çətinlik çəkmirlər. İlk oxu texnikasının yaradılması üçün sözlərin hərflə oxusundan "qaçmaq" lazımdır, çünki belə hal oxunun ağırlaşmasına səbəb olur: baba sözü oxunduqda şagird dörd səsləli sözü (baba) altı səsləli (bıabıa) kimi təqdim edir. Açıq hecalar oxunun oriyentidir. Açıq hecalarla iş aparan müəllim şagirdlərin oxu bacarıqlarını müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirir. Məhz oxunun əsas metodunu səs-heca təhlil-tərkib təşkil edir. Yəni əvvəlcə sözün təhlili aparılır (sözün səslərə, hecalara ayrılması), sonra isə sözün tərkibi (səsin hecada, hecanın sözdə birləşməsi) tamamlanır.

Metodist alim A.Abdullayevin qeyd etdiyi kimi, sözlərin quruluşunun öyrənilməsi anlayışının verilməsi sözlərin hecalara və səslərə ayrılması və ayrılmış səslərin hecada, hecaların isə sözlərdə birləşdirilməsidir.

Şagirdlər bu zaman oxunan sözü bütöv tələffüz etməyi və sözdəki səsləri dərk etməyi öyrənirlər (1, s.27). Şagirdlər öyrənirlər ki, səslər nitqin, yəni sözün, həmçinin hecanın elementləridir. "Deməli, oxu texnikasına hecalarla oxu ilə başlamaq lazımdır... . Təhlil-tərkib

proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsi bunu təmin edən mühüm şərtlərdən biridir” (7, s.103). İbtidai siniflərdə oxu təlimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Oxu təlimindən kənar hansı iş növləri oxunu əvəz edə bilər, bunu təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Düzgün, sürətli, şüurlu və ifadəli oxumaq oxu qarşısında duran əsas tələblər olsa da, onların praktik olaraq tətbiqinə nail olmaqda şagirdlərin lazımı qədər dəstəyə ehtiyacı vardır.

Oxu bacarıqlarına görə şagirdləri dörd qrupa ayırmaq olar:

1	Oxu mətni ilə tanış olan şagird	Oxu mətnini diqqətlə oxuyan şagird
2	Mətnin mənasını dərk edən şagird	Məlumatlı şagird
3	Yeri gəldikcə mətndən istifadə edən şagird	Strategiya ilə oxuyan şagird
4	Əsərdə örtülü fikirlərə tənqidi yanaşan şagird	Düşünən şagird

Beləliklə, deyə bilərik ki, oxuya və oxucuya-şagirdə xas olan xüsusiyyətlər müxtəlifdir. Oxu prosesində şagirdlərin fəaliyyətinin H. Qardnerin 8 dərketmə nəzəriyyəsinin prinsiplərinə uyğun təşkili uğurlu nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxarır.

İbtidai siniflərin ilk pilləsində oxunun həyata keçirilməsində bir sıra cəhətlər gözlənilməlidir:

- 1) dildəki səslərin öz məxrəcində tələffüzünə əməl edilməlidir;
- 2) oxu və yazının fərqi izah edilməlidir;
- 3) oxu zamanı orfoepiya qaydaları və intonasiyanın komponentləri nəzərə alınmalıdır;
- 4) oxu təlimində düzgünlüyə, sürətə, şüurluluğa və ifadəliliyə diqqət yetirilməlidir (9, s.6).

Azərbaycan Respublikasının I-IV siniflər üçün Azərbaycan dili üzrə fənn kurikulumunda ümumi təlim nəticələri öz əksini aşağıdakı kimi tapmışdır.

Şagird:

1. mətni düzgün, sürətli, ifadəli, şüurlu oxuyur;
2. müxtəlif mətnləri bütöv sözlərlə səslə və səssiz oxuyur;
3. oxuduğu mətnlərin məzmununa münasibət bildirir;
4. mətnin hissələri arasında məna əlaqələrini müəyyənləşdirir;
5. bədii və elmi-kütləvi mətnləri fərqləndirir.

Şagirdlərin təlim nəticələri, onların reallaşdırılması, təlimin səmərəliliyi düzgün oxuya malik olmaqdan, innovativ üsullardan istifadə etməkdən çox asılıdır. Oxunun düzgün təşkili dedikdə isə strategiyalı oxu nəzərdə tutulur. Düşünməklə oxunun idarə edilməsi, şagirdlərin öz oxusunu nəzarətə almağa cəlb edilməsi strategiyalı oxunun əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev A.S. İbtidai məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisinin metodikası. Bakı: Maarif, 1962, 165 s.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (I-IV siniflər) Çap olunub: 18.12.2012.
3. Abdullayeva N. I siniflərin ilk təlim çətinliklərinin psixoloji xüsusiyyətləri//BQU-nun Elmi əsərləri, Bakı, 2019, №3(39).
4. Abdulla Şaiq. Əsərləri. IV c., Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.
5. Azərbaycan dili. 4-cü sinif üçün dərslik. Bakı: Altun Kitab, 2019, 224 s.
6. Cəfərova N. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. II hissə. Bakı: ADPU, 2019, 430 s.
7. Dəmirçizadə Ə.M. Müasir Azərbaycan dili. 4 hissəli, I hissə (Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya), Bakı: Maarif, 1984, 312 s.
8. Əliyev A.H. Ümumtəhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarına keçidin vacibliyi haqqında // Azərbaycan məktəbi, 2006, № 2.

9. Əlizadə Ə.Ə., Sultanova İ.H. Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu. Bakı, 2008, 173 s.
10. Həsənlı B, Abdullazadə N. İfadəli oxu. Bakı: Müəllim, 2015, 304 s.
11. Mikayılov Ş. İfadəli oxu əsas şərtidir//Azərbaycan müəllimi qəz., 12 dekabr, 1969.

Н.Джафарова, С.Мамедова

Культура чтения как показатель общей культуры

Резюме

Культура чтения выступает как показатель общей культуры и мировоззрения, как важная ее составляющая. Культура чтения свойственна людям, понимающим чтение на уровне жизненной потребности.

По мнению В.А.Флеровой, основной принцип чтения заключается в развитии мышления учащихся. В этом случае учащийся сможет жить, читая. У каждого есть много воображений и воспоминаний о первом освоении техники чтения путем составления слогов из букв и слов из слогов в первом классе.

Психолог Д.Б.Эльконин, изучающий психологические особенности чтения, оценивает чтение как процесс воспроизведения звуковых форм слов по их графическому (буквенному) образцу. Обучение чтению, приобретение навыков чтения формирует умение правильно, бегло, осознанно, выразительно читать представленный текст. В это время учащийся рассказывает содержание прочитанного, выражает свое отношение к нему, анализирует его, связывает события с жизнью.

N.Jafarova, S.Mammadova

Reading culture as an indicator of general culture

Summary

The culture of reading acts as an indicator of the general culture and worldview, as an important component of it. The culture of reading is characteristic of people who understand reading at the level of a vital need.

According to V. A. Flerova, the main principle of reading is to develop the thinking of students. In this case, the student will be able to live off his studies. Everyone has many imaginations and memories of first mastering the technique of reading by making syllables from letters and words from syllables in the first grade.

Psychologist D. B. Elkonin, who studies the psychological characteristics of reading, evaluates reading as a process of reproducing the sound forms of words according to their graphic (letter) pattern. Teaching reading, acquiring reading skills forms the ability to correctly, fluently, consciously, expressively read the presented text. At this time, the student tells the content of what he read, expresses his attitude towards it, analyzes it, connects events with life.

Rəyçi: filol.e.d., prof. F.R.Xalıqov

Redaksiyaya daxil olub: 10.08.2022